

כופין על מידת סדום בבר מצרא

בבא בתרא י"ב:

יהודה בר און

במאמר זה ננסה לברר, בעז"ה, את משמעותו של המושג 'כופין על מידת סדום'. מהו תוקפו – האם מדאורייתא או מדרבנן, האם תלוי בהסכמת הנכפה או לא, האם זוהי פסיקה לפני משורת הדין או שמא זהו עיקר הדין.

דברי הגמרא

אומרת הגמרא¹: "ההוא דזבן ארעא אמצרא דבי נשיה, כי קא פלגו א"ל פליגו לי אמצראי. אמר רבה: כגון זה כופין על מדת סדום. מתקיף לה רב יוסף: אמרי ליה אחי מעלינן ליה עלויא כי נכסי דבי בר מריון. והלכתא כרב יוסף.

תרי ארעתא אתרי נגרי, אמר רבה: כגון זה כופין על מדת סדום. מתקיף לה רב יוסף: זמנין דהאי מדויל והאי לא מדויל. והלכתא כרב יוסף.

תרתני ארעתא אחד נגרא, א"ר יוסף: כגון זה כופין על מדת סדום. מתקיף לה אביי: מצי אמר בעינא דאפיש אריסי. והלכתא כרב יוסף; אפוישי אריסי לאו מילתא היא".

בגמרתנו מופיע מקרה, שבו נפלה קרקע בירושה למספר אחים. בסמוך לאותה קרקע גובלת שדה השייכת באופן פרטי לראובן, אחד האחים. בא ראובן ודורש מן האחים, שכאשר יבואו לחלוק את קרקע הירושה, יתנו לו את חלקו בקרקע בסמוך לשדהו המצרנית לקרקע הירושה. אמר רבה: כגון זה כופין על מידת סדום, ומחייבים את האחים לעשות כדרישתו וליתן לו חלקו על מיצר שדהו. בעיקרון חלוקת קרקעות בין שותפים נעשית על ידי גורל², אך כאן – משום 'כופין על מידת סדום' – נכריח את האחים לוותר על דין הגורל ולתת לו את חלקו סמוך למיצרו.

דין כופין הינו מדרבנן לפני משורת הדין

הביטוי 'כופין על מידת סדום' איננו מופיע בכל פעם שרוצים לתקן עוולה שנעשית. ישנם מקרים מסוימים ה"זוכים" לפסיקה על פי יסוד של 'כופין על מידת סדום'. לא נאמר על אדם שנתפס בגניבתו כי הוא מחוייב להשיב את הגניבה משום ש'כופין על מידת סדום'. כמו"כ לא נאמר שהחובל בחברו משלם לו פיצויי משום ש'כופין על מידת סדום'. אמנם ברור שמי שגונב ואינו משיב את הגניבה הוא חוטא ורשע, וכן החובל ואינו משלם, אך אין אנו דנים בהם מדין מידת סדום, אע"פ שוודאי אין זו דרכה של התורה אלא דרכם של ה'סדומיים'.

אלא שעל פניו ניתן להסביר, שאין אנו דנים משום מידת סדום כאשר פשוט מהו דין התורה. רק במקום שקיימת הוה-אמינא לומר שהדין שונה, ובכל זאת אנו נדון אחרת – שם נאמר שהדין הוא משום כופין על מידת סדום. במקרה שהיה מקום לדון את הדין בפשטות באופן מסוים, ומסיבה של התנהגות סדומית אנו משנים את הדין – נאמר ש'כופין על מידת סדום'.

אם כן, לפי זה – דין 'כופין' הוא לפני משורת הדין. ישנו עיקר הדין, ויש פסיקה שהיא לפני משורת הדין; זוהי מידת סדום.

המשנה אומרת³: "האומר שלי שלי שלך שלך... זו מדת סדום", דהיינו אדם שאינו גונב, שאינו לוקח מאחר אלא רק עומד על מה ששייך לו, הריהו מתנהג במידה סדומית. מצד הדין, משפטית, מה

¹ ב"ב י"ב:

² נלמד מחלוקת הארץ (במדבר כ"ו, נ"ה).

³ אבות פ"ה, מ"ד.

ששייך לו – שלו הוא ולא של חברו, ואין הוא צריך לתת לחברו דבר, אך מצד מידת סדום הוא מחוייב לחלוק עם חברו.

כתב רבנו גרשום¹: "שלא יעשה מדת סדום, שהיו מקפידין ואומרים שלי שלי ושליך שליך. כך אלו כופין אותם שלא יעכבו ליתן... שזה נהנה וזה לא חסר". ראובן נהנה בכך שכל נכסיו על מיצר אחד, והאחים אינם חסרים, כי מה אכפת להם היכן יקבלו חלקם, ואע"פ שיש להם זכות לחלוק בגורל – אל להם לעמוד על זכותם – "שלי שלי" – משום שזאת מידת סדום.

ואכן, על פי דרך זו מובנים דברי הריצב"א⁴: "דהא דאמר רבה כופין לא מדין תורה קאמר, דבדין היה יכול למחות שכנגדו... אלא מתקנת חכמים קאמר הכא דכופין", דהיינו, מצד דין התורה אינם מחוייבים ליתן לו אחד מצרא, אך תיקנו חכמים שהאדם ינהג בדרך טוב וחסד עם רעהו ולא יעמוד עימו על מידת הדין, אלא ינהג עימו לפניו משורת הדין. הלשון "כופין" אומרת דורשני, שהרי איננה מופיע בכל הלכה בה מחייבים את האדם ממון וכדומה. מה שייך לתאר באיזו דרך מבצעים את הדין – בכפיה? לו היינו עוסקים בפסיקה דינית רגילה, היינו אומרים מהו הדין ולא איך אוכפים אותו.

'כופין' תלוי בהסכמת האדם

אלא שמלשון "כופין" משמע שהדין הוא על התנהגות האדם. כופים, מאלצים, מכריחים את רצון האדם לנהוג בדרך הישר והטוב. הכפיה היא על רצונו של האדם, שיסכים לוותר על עיקר דין התורה ולא ינהג במידת סדום עם חברו.

כותב הרשב"ש⁵: "כל כפיה זו היא בשוטים אם נוכל או בחרם ונדוי". אנו צריכים את הסכמת האדם לדבר זה, ולשם כך נאלצוהו במיני דרכי כפיה. כעין הדין שכופים על המצוות⁶, וכן "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני"⁷.

'כופין' על התנהגות האדם אף ללא הסכמתו

אך מתוך פסקו של המהר"ם מרוטנבורג⁸ משמע אחרת:

כיון שיש ספק כמי לפסוק – האם כרש"י⁹, שטעם "מעלינן" הוא משום הטענה שלפעמים שדה זו מתברכת יותר מזו, ואם כן אין שייך לומר זאת בחלוקת בתים, ואף לרב יוסף יהיה הדין דכופין לתת לו בסמיכות שני הבתים, או שהדין כתוספות¹⁰, ואז לרב יוסף אין צריך טענה בכדי לומר "מעלינן", ולכן גם בבתי אומרים "מעלינן" ולא יחלקו אלא בגורל – להלכה פסק שתחילה יעשו גורל: אם עלה לידי בר המצרא – ניחא לנו, שהרי בכך יצאנו ידי שתי השיטות, גם לרש"י שהרי קיבל בסמוך וגם לתוספות שהרי חלקו בגורל. אם לא עלה לידי המצרן – לא יטול הזוכה בה, כי שמא הלכה כרש"י ונמצא שלא כדין הטלנו גורל, הלכך נאמר דין 'כל דאליס גבר'.

⁴ תוס' י"ב: ד"ה כגון.

⁵ בתשובות, סי' ק"ז.

⁶ ע"פ כתובות פ"ו. "כגון שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה, לולב ואינו עושה – מכין אותו עד שתצא נפשו".

⁷ ערכין כ"א. ולפי הסבר זה, בקטן לא נאמר כופין על מידת סדום. והטעם, שלא שייכת כפיה על הרצון, כיון שאין ב"ד נשענים על הסכמת רצונו של קטן, שהרי בגמרא בקידושין מ"ב. אמרו "יתומים שבאו לחלוק בנכסי אביהם בית דין מעמידים להם אפוטרופוס ובוררים להם חלק יפה, ואם הגדילו יכולים למחות", והסיקה הגמרא שיכולים למחות ברוחות. ומדוע לא חלקו את הרוחות ע"פ רצונם של היתומים הקטנים? אלא משמע שאין ב"ד נשענים על רצונו של קטן בבחירת חלקו, ולכן אפוטרופוס בוחר עבורם.

⁸ מובא במרדכי, סי' תק"ז.

⁹ י"ב: ד"ה אמרו אחי.

¹⁰ י"ב: ד"ה מעלינן.

ומה יועיל דין 'כל דאלימ גברי לשיטת רש"י, והרי על הצד שכופין צריך את הסכמתו של האדם ואין מועיל לקחת ממנו בעל כורחו?
על כן נראה לומר, שדין 'כופין' הוא כפיה על הנהגת האדם להתנהג 'כמו בן אדם' ולא להיות סדומי, אף שזה בעל כורחו וללא הסכמתו.

קשה – מדוע אין אומרים 'כופין' בשאר מקרים

אלא שהדברים צריכים בירור. הרי אין אנו אומרים בכל מקרה לאדם לוותר על שלו למען חברו, ואפילו שחברו יהנה מכך מאוד. לו יצויר שאחד ירצה להחליף שדהו בשדה חברו כדי שיהיו לו שני שדות על חד מיצרא, הרי ברור שלא נכפה את חברו על כך. וכן אפילו בשותפים, אחר שכבר הגרילו, כתב העליות¹¹: "כי אולי היא (=השדה) תפול לגורלנו... יהא רשות בידינו שלא להחליף שלנו בשלך בשום דמים". ובעצם, מדוע לא? הרי אין הוא נפסד מכך, ולעומתו חברו נהנה מכך, אז מדוע אין אנו אומרים שנכפהו על מידת סדום? מצד התנהגות האדם לעשות טוב וחסד, מה לי קודם גורל ומה לי אחר גורל?

דין 'כופין' מתוקף דאורייתא

אלא נראה להבין את המושג 'כופין' על מידת סדום' באופן שונה.
הגמרא¹² פותחת את סוגייתנו בדינו של חלק בכורה בחלוקה:
"אמר רב הונא בריה דרב יהושע: פשיטא חלק בכור וחלק פשוט יהבינן ליה אחד מצרא". בכור נוטל בירושתו פי שניים מאחיו; חלק אחד מצד היתו 'פשוט', וחלק נוסף מצד בכורתו. שני חלקים אלו הוא מקבל באופן שיהיו סמוכים זה לזה. דין זה נלמד בגמרא¹³ מלשון הכתוב "לתת לו פי שנים"¹³. שואל התוס'¹⁴: "תימה לר"י, לרבה אמאי איצטריך קרא בבכור דיהבינן ליה אחד מצרא?" שואל התוס': מדוע נצרך פסוק ללמד שבכור נוטל חלקו אחד מצרא, והרי בין כה יטול אחד מצרא מדין 'כופין' על מידת סדום, לפי רבה?

מתוך שאלתו של ר"י עולה כי הוא הבין שדינו של רבה ד'כופין' על מידת סדום' הוא דין דאורייתא, שאם לא כן הרי לא שייך להקשות 'לשם מה נצרך הפסוק', כי התשובה ברורה: דין 'כופין' הוא תקנת חכמים, ואילו בכור מקבל אחד מצרא מהתורה.

סברת חכמים בבר מצרא היא עצמה דין תורה

אם כן, מה המשמעות של דין 'כופין' מן התורה? הרי עד כה הסברנו שזהו דין של "לפנים משורת הדין" – בין אם תלוי הדבר ברצונו ובהסכמתו של האדם ובין אם לאו, אך מה שייך לומר "לפנים משורת הדין" מדאורייתא?! מצד התורה יש רק דין, ומה שאינו כך אינו כלום **מדאורייתא**; אולי מדרבנן, אך לא מהתורה!

ואם נאמר שדין 'כופין' אינו דין של "לפנים משורת הדין", אלא זהו עיקר הדין, שאמרה תורה לחלק קרקעות שותפים ויורשים על מיצר אחד – אם כן, הדרא קושיא לדוכתא: מדוע כינו דין זה בלשון 'כופין על מידת סדום'! במה נשתנה משאר דיני תורה?

ואין לומר שבאה התורה לאפוקי שלא יחלקו בגורל כבכל שאר חלוקות שותפין, ומשום כך נקטה בזו הלשון, שהרי מצד התורה אין התייחסות להווה-אמינות שהיינו יכולים לומר. התורה היא אמת ואין בילתה, לא הווה-אמינות ולא מסקנות. מה שאינו דין בתורה איננו דין כלל מצידה.

¹¹ "ב: ד"ה מתקיף לה ר' יוסף (עמ' נ'נ"א).

¹² קכ"ד.

¹³ דברים כ"א, י"ז.

¹⁴ "ב: ד"ה 'כגון'. כן הקשו העליות והרשב"א.

אלא ודאי יש להסביר, כי כוונת ר"י¹⁵ בכך שיכופין הווי דאורייתא, אינה בזה שדין זה כתוב בתורה, שהרי אינו כתוב. גם אינו צריך להיות כתוב על מנת להיחשב בעל תוקף דאורייתא, כמו רבים מדיני ממונות.

נראה להסביר ע"פ דברי החזון איש¹⁶: "נראה דדיני ממונות נמסרו לחכמים לקבוע כפי משפטי חכמת התורה שזכו בה חכמי התורה והן הן שנמסרו למשה שהרי הן בכלל משפטים, והיינו ששכל בני אדם מסכים עליהם..." תוקף סברתם של החכמים הינה של "נמסרו למשה". וכן במקרה שלנו, הדין נקבע ע"י חכמים, כשמאחוריו הסברא שיש כאן מידת סדום.

וישאל השואל: הרי יש דינים מדרבנן ויש מדאורייתא, ולפי דברינו אין הבדל ביניהם.

אלא שהדבר, כפי שאמרנו, מקבל את תוקפו **מסברת** החכמים. יש סברות שהן סברות דאורייתא¹⁷ ויש סברות שהן דרבנן. לחלוק באופן שהמצרן יקבל חלקו אחד מצרא זוהי סברא דאורייתאית. וכן כותב הרמב"ן עה"פ בתורה "ועשית הישר והטוב"¹⁸: "וזה ענין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותקוני הישוב והמדינות כלם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה כגון לא תלך רכיל, לא תקום ולא תטור... חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין, וכגון מה שהזכירו **בדינא דבר מצרא**..."

[אמנם הרמב"ן הזכיר את הדין של 'בר מצרא' שזהו איננו דינו ממש, אלא דין באדם המוכר קרקעו שלא ימכרנה תחילה אלא למי ששדהו סמוכה לה, אך הדברים קל וחומר – אם במצרן שאין לו כלום בשדה הנמכרת יש סברא דאורייתא ליתן לו קדימות, כל שכן במצרן הסמוך לקרקע שיש לו אפשרות לזכות בה, שהוא יקדם לקבלה].

קשה – שהרי 'זה נהנה וזה לא חסר' אינה זכות לכתחילה

היוצא מהסבר זה הוא, שכאשר נופלת ירושה לחלוקה, מן התורה יש ליתן לבעל שדה המצרנית את חלקו בסמוך ללא צורך בגורל עליה. מהי המשמעות של הדבר?

הראשונים¹⁹ נוקטים, שטעם 'מידת סדום' הוא משום "זה נהנה וזה לא חסר". שואל הריצב"א⁴: הרי כל דין 'זה נהנה וזה לא חסר' זה דווקא **לאחר שכבר לקח** את ההנאה מחברו, כגון שכבר דר בחצרו²⁰, שאנו פוטרם אותו מתשלומים משום דין 'זה נהנה וזה לא חסר', אך כאן, במקרה שלנו, אנו באים לכפות את האחים ליתן משלהם מתחילה.

ואם נדחוק לתרץ, שלרבה 'זה נהנה וזה לא חסר' הוא אף מתחילה – הרי יש לשאול בסתם שניים, שיש לאחד מהם שדה במקום פלוני סמוך לשדה חברו, מדוע לא יאמר לו תן לי שדך וטול שדה אחרת שיש לי במקום אחר?²¹

וכן מדוע אין אנו מחייבים את האחים ליתן לו אחד מצרא אפילו אחר הגורל? אז מה אם כבר זכה בזה אחר, הרי עדיין המצרן ינהנה מכך והם אינם חסרים? ואפילו בדר בחצר חברו²⁰, שם אינו לוקח ממנו **ממון** אלא רק **משתמש** בממונו, אין אומרים שיכול להשתמש לכתחילה אלא רק פטור מתשלומים?

¹⁵ ושאר הראשונים הסוברים כן.

¹⁶ ב"ב סי' ח', אות א'.

¹⁷ כמה שאומרים: 'סברא היא למה לי קרא?' כך אפשר להסביר שאלת הראשונים לשם מה נצרך הפסוק בבכור הרי יש סברא בדבר.

¹⁸ דברים ו', י"ח.

¹⁹ רש"י ד"ה על מדת סדום; רבנו גרשום; תוס' רא"ש בשיטמ"ק; רשב"א ד"ה כגון; ריטב"א ד"ה ההוא גברא; ועוד ראשונים.

²⁰ ב"ק כ':

²¹ ונצייר שאין לחברו כל נזק בכך, כגון שהשדות שוות ורחוקה זו כמו זו וכן בכל עניין.

והיה נראה לתרץ, שאומרים 'כופין' מתחילה רק כשנוטל מחברו **זכויות** אך לא כשנוטל ממנו **הנאה מדבר שבבעלותו הקניינית**. ואכן, כך משמע מתוך דבריו של תלמיד ר"ת ורבנו אליעזר²²: "...לא שייך כופין על מדת סדום אלא היכא דאינו נהנה משלו [=דהיינו משל חברו] אלא מחלקו [=שלו] רוצה לזכות בזה הענין שיהנה זה וזה לא חסר. אבל היכא דנהנה מממונו, כיון דלכתחילה אינו יכול ליהנות בעל כרחו, גם עתה לאחר שנהנה ישלם שכר. ולא שייך הכא כופין על מדת סדום". וכן בהמשך דבריו: "פירוש כיון דאינו נהנה משלו כלום רק שנוטל חלקו בענין שהוא יכול ליהנות, וגם זה לא יחסר, כגון זו כופין על מדת סדום". הרי ש'כופין' אומרים כשאינו נהנה מממונו חברו, ולכן אפשר לומר זאת אף לכתחילה. קודם גורל, לאחים יש רק זכות להפיל גורל על שדה זו, ועל זכות זאת כופים אותם לוותר, אך אחר גורל – למי שנפלה השדה הרי היא שלו ובה אין אנו אומרים 'כופין'.

אך קשה; הניחא לשיטת הרשב"ם²³ והרמב"ם²⁴ – אחר הגורל נקנתה השדה למי שנפל בגורלו והרי זה ממונו ואין אומרים על ממונו 'כופין', אך לשיטת הרא"ש²⁵, שאין הגורל מקנה את החלקים אלא יש לעשות מעשה קנייני אחר בירור החלקים בגורל, הרי אף אחר גורל אין השדה נחשבת בבעלותו, ממונו – וא"כ מדוע אין אומרים בזה 'כופין'?

אמנם יתכן לומר, שאף שאין השדה **בבעלותו**, עדיין אין אומרים בה 'כופין על מידת סדום', כיון שנוטל ממנו דבר **ממשי המיועד לו** בלבד אלא שצריך קניין, משא"כ קודם גורל, שהזכות בשדה לגורל היא דבר שאין בו ממש לגבי גוף הקרקע, ובה נאמר 'כופין'.

ועם כל זה צריך בירור.

מספר שיטות נאמרו לגבי חלוקת שותפים. נביאן בקצרה:

א. חלוקה היא קניין –

1. קניין של האחים זה מזה;

2. כ"א מהאחים קונה מתפוסת הבית, ובשותפים מהשותפות הכללית.

ב. חלוקה היא בירור של כ"א על חלקו השייך לו.

ג. חלוקה היא הסתלקות של כ"א מכל השדה לחלק מצומצם.

לעיל הסברנו, כי קודם גורל יש לאחים רק זכות בגורל בשדה, וכיון שאין זה דבר ממשי כמו אחר הגורל – אפשר לומר בזה 'כופין' ואפילו מתחילה. אלא שהסבר זה ניחא רק לשיטה שחלוקת שותפים זה **בירור**; נאמר שבחלק הקרקע הסמוך למצרן אין לאחים זכות לברר בגורל. אך לשיטה הסוברת כי חלוקת השותפים היא הסתלקות – הרי יוצא שאף קודם גורל כ"א שייך בכל השדה, וע"י 'כופין' אנו **מסלקים** אותו מחלק זה בשותפות. ויותר מזה קשה לפי השיטה הסוברת שחלוקת שותפים זה קניין של אח אחד מהשני, שא"כ יוצא שבמקום שיקנה המצרן את חלקו משאר האחים (והם יקנו ממנו חלקם) אנו מסלקים אותם ע"י דין 'כופין'! והרי אין עושים זאת לכתחילה, לסלק ממה שיש להם! אלא שיש להסביר, שמה שכופין את האחים על מידת סדום ליתן לו השדה ללא גורל, אינו נחשב כלל שמוותרים על דבר מה ששייך להם.

דין 'כופין' הוא עיקר דין החלוקה בבר מצרא ע"י הפקעת זכות האחים בשדה מתחילה

וביאור העניין:

²² ב"ק כ'. ד"ה זה נהנה זה חסר הוא.

²³ ב"ק ק"ו: וכן הבינו הב"ח "גורל חשוב כמו חזקה".

²⁴ הל' שכנים פ"ב, ה"א, וכן הסבירו הלח"מ.

²⁵ "הגורל אינו קונה כי אם לברר החלקים" – שו"ת הרא"ש, כלל תשעים ושמונה, אות ב'. מובא בטור סי' קע"ג, סע' ב'.

כאמור, הקשו הראשונים על רבה מדוע צריך לימוד מפסוק "פי שנים" ללמדנו שבכור נוטל שני חלקיו במקום אחד, הרי ינתן לו מדין 'כופין על מידת סדום'. תירץ על כך הרשב"א²⁶: "ויש אומרים²⁷ דלא אמר רבה אלא במי שקדמה מצרנותו לחלוקתו, כגון זה שקנה אמצרא דבי נשה קודם שחלקו, אבל במי שמצרנותו וחלוקתו באין לו כאחד, כבכור, או מי שקנה חלק אחד מן השותפין, לא אמר". דווקא כאשר קנה שדהו בתחילה – "קדמה מצרנותו" – אנו אומרים דין 'כופין', וכשלא – כגון בכור – לא אמרין. מדוע?

אלא, אמנם נכון הוא שעיקר הדין בשדה חלוקה הוא בגורל, אך אין זה דין מהותי בזכויות בגוף השדות. מה שיש לכל אח אפשרות, סיכוי, בכל אחת ואחת מהשדות לקבל חלקו, הרי זה משום שהמציאות הגיאוגרפית מכריחה שלעולם החלק שבמזרח אינו נמצא במערב, וכיון שקרקע הירושה נמשכת מן המזרח ועד למערב ולכל אחד מהיורשים יש רק חלק ממנה – ממילא יש בידו הסיכוי (בגורל) לקבל שדה בכל צד, אך אין זה מצד השדה עצמה שיטול בסופו של גורל, אלא מצד ההכרח הפיסי של רוחות.

כאשר קונה שדה בסמיכות לשדה הירושה, מתוקף העובדה שהיא מצרנית לשדה נוספת, הרי מתעלה ערכה עבורו. כיון שמתעלה ערכה, פסקו חכמים שמצרי שדהו הפרטית יקנו את זכות הגורל בשדה הסמוכה לה ויפקיעו אותה מליפול לגורל²⁸. דהיינו, מכח סברה של זה נהנה – שמקבל שדה בסמיכות למיצרו – והאחרים אינם חסרים, פסקו חכמים שיקבל אותה השדה ללא גורל. הם ביטלו בשדה זו את דין הגורל, שאינו דין עצמי מהותי בגוף הקרקע, לטובת ה'נהנה' שיש בקרקע זו למצרן. דין 'כופין' בא והפך את עיקר הדין בזו השדה להינתן למצרן מכח קנייני – קניין שדהו, כעין הדין של אדם הקונה בית שכותלו משעבד לפניו ארבע אמות משום דוושא²⁹, וכן לגבי האוויר שכנגד חלונותיו³⁰.

אך כל זאת אמרו רק כאשר קדמה שדה המצרנות לחלוקה, וזאת משום שדין 'כופין' יכול להפקיע רק קודם שבא לידם הזכות לגורל, אך אחר שכבר באו לחלוק אין דין 'כופין' מפקיע מה שיש להם כבר. 'כופין על מידת סדום' מביא לכך שקרקע הירושה תיפול לאחים מראש באופן שהמצרן יקבל חלקו בסמוך, ומראש אין בה דין גורל אלא רק בשאר השדות בין שאר האחים.

דין 'כופין' למעשה הינו דין 'מעיקר הדין' של דין חלוקת זו השדה, ולא לפני משורת הדין. ומה שאמרנו 'מידת סדום' כאן – זוהי הסברה שהפכה את 'עיקר הדין' של גורל ל'עיקר הדין' שהשדה הסמוכה לשל המצרן תינתן בסמוך למיצרו.

על פי זה מיושבת יפה קושיית הריצב"א, שאין אומרים דין 'זה נהנה וזה לא חסר' לכתחילה לקחת מחברו; כאן אין הוא לוקח מהאחים, שהרי זכה בשדה עוד קודם שנפלה לחלוקתם, וממילא קודם שהיתה להם בה זכות כלל, כבר פקעה ממנה על ידי קנייתו השדה המצרנית.

וכן מה ששאלנו מדוע אחר גורל לא ינתן למצרן מדין 'נהנה', הרי מובן, כיון שאכן אין אומרים 'זה נהנה' ליטול לכתחילה מחברו, ואחר שזכה בה אי אפשר להפקיע זכות זו ממנו.

ובבכור, לעומת זאת, ללא הפסוק, לא היינו אומרים שיטול משום 'כופין', שהרי לא קדמה מצרנותו של חלק אחד לחלוקתו של האחר, אלא שניהם נפלו לו כאחד. וכן אחד השותפין שקנה חלק חברו, אין לו טענת 'כופין על מידת סדום' לצרף חלקיו כאחד ולסלק השותף השלישי, משום שלא קדמה זכייתו בחלקו לזכיית חברו באותה שדה הסמוכה שיוכל להפקיע ממנו על ידי מצרנותו.

²⁶ "ב: ד"ה ואם תאמר. ובתוספות ד"ה כגון תירץ ר"י: "לפי שלא נתן לו הכתוב כח אלא כב' אחיו, ואילו היו שני אחיו רוצים להשתתף, לא כפינן לשלישי לתת להם חלק ביחד". ונראה שהוא הסבר הרשב"א.

²⁷ זו דעת הראב"ד, הובאה בפי' הר"י קרקווא.

²⁸ אין הכוונה שמיד השדה שייכת למצרן באופן בעלותי אף קודם חלוקה, אלא שכאשר יבוא לחלוק אין לאחים סיכוי לזכות בה בשום דרך.

²⁹ ב"ב כ"ב:

³⁰ שם. אין זו השוואה מלאה, שהרי שם מדובר בשעבוד ולא בזכויות קנייניות, אלא הובא לשוב הסברא שבדין דידן.

מדוע בתרי ארעתא כופין על מידת סדום?

אך קשה, שהרי בהמשך הסוגיה מופיע מקרה "תרי ארעתא אתרי נגרי". שם מדובר שרוצה ליטול חלקו כאחד בשדה אחת וחברו רוצה לחלוק חצי בכל שדה ושדה³¹. והרי שם לא קדמה מצרנותו לחלוקתו, ובכל זאת פוסק שם רבה ד'כופין על מידת סדום?
קושיה זו אין להקשות לפי הסברו של הריצב"א, ד'כופין' הווי משום תקנת חכמים, כיון שלא תלה זאת באם קדמה מצרנותו לחלוקתו אם לאו.
לדרך השניה היה מקום לתרץ הקושיה ולומר, שמה שמקבל חלקו אחד מצרא, דהיינו שדה שלימה, זה משום עיקר דין חלוקה רגיל.

אחים שחלקו חולקים שדה כנגד שדה

הדבר נובע מהשאלה האם כשצריך לחלוק שני שדות לשני אחים, חולקים שדה שלימה כנגד שדה שלימה, או שכל אח נוטל חלק בכל שדה ושדה? מהו עיקר הדין ללא דין 'כופין'?
בסוגיית ירושת בכור³² למדו שבכור נוטל שני חלקיו בסמיכות מלשון הפסוק "פי שנים": "מקיש חלק בכורה לחלק פשוט", מה חלק פשוט נותנים לו חלקו כאחד כך גם הבכור נוטל חלקו כאחד.
היה מקום להסביר בפשטות, שיש כאן גזרת הכתוב שדין חלוקת הבכור יהיה כדינו של הפשוט. כמו שדינו של הפשוט ליטול ברציפות, כך גם יהא דינו של הבכור בשני חלקיו.
אולם כתב הרשב"ם³²: "שני חלקים יטול במקום אחד כחלק פשוט שהוא חלק אחד ונוטל במקום אחד". וכן רש"י בריש סוגייתנו³³: "...הבינן ליה (=לבכור) אחד מצרא זו אצל זו, שהרי שניהן חלקו הן והרי הן כחלק אחד". כלומר, שהלימוד בבכור שנוטל אחד מצרא הוא משום ששני חלקיו הם חלק אחד גדול, כפול, בדיוק כמו חלקו של כל אח פשוט, שחלקו הוא חלק אחד. ומתוך כך שהגדרת ירושתו היא שזהו חלק אחד יוצא שיטול בסמיכות; כמו שכל אח מקבל חלקו ברציפות משום שהוא חלק אחד, כך גם הבכור יקבל חלקו הכפול ברציפות ואין כאן בכלל שני מיצרים של שני חלקים!
ולכן, כתב הרשב"ם²⁹, "...אם הן שני אחין (בכור ופשוט) ושלוש שדות, לא יפילו שלשה גורלות שנים לבכור ואחד לפשוט... אלא שני גורלות יפילו ויטילו על שני שדות החיצונות, ואיזה שיעלה לבכור יקח ויטול גם האמצעי שאצלו עמו". רואים מכאן שהחלוקה נעשית שדה כנגד שדה³⁴. הפשוט נוטל שדה שלימה אחת והבכור שתיים. אילו דין החלוקה היה לחלוק בכל שדה ושדה, אזי הפשוט היה מקבל בכל שדה ושדה וכן הבכור לא היה מקבל ברציפות, שהרי אין בלימוד התורה משום גזרת הכתוב שלעולם יטול כאחד, אלא רק לימדונו שחלקו אחד, ואם הפשוט – שחלקו אחד ואעפ"כ נוטל במפוזר בכל שדה ושדה – גם הבכור יטול במפוזר כפליים בכל שדה ושדה.

על פי זה נתרץ קושייתנו, שמה שנוטל אחד מצרא במקרה השני של "תרי ארעתא אתרי נגרי" זה משום ששם אנו עוסקים בחלוקת שדה כנגד שדה ואין חולקים חצי בכל אחת ואחת, ואין צריך שתקדם מצרנותו כי לא באנו לפסוק משום דין 'כופין'.

אך קשה, שהרי רבה אומר במפורש: "כגון זה כופין על מדת סדום", ואיך נאמר שזה משום שכך דין חלוקת שדות ללא קשר ל'כופין'.

ולתרץ את רבה בדוחק נברר סברת רב יוסף תחילה. רב יוסף חולק על רבה, ואומר שיחלקו בכל שדה ושדה משום ש"זמנין דהאי מדויל והאי לא מדויל" – לפעמים שדה זו תיבש וזו לא תיבש. הכוונה, שכיון שלכל שדה יש נגר מיוחד לה – אין כאן שתי שדות זהות אלא כל אחת הינה חפץ מיוחד בפני עצמו,

³¹ כך לשיטת התוספות, העליות, והרשב"א; אך לשיטת רש"י, ר"י מיגש ורמב"ם לא קשיא מידי, כיון שכל הסוגיה עוסקת בשדה שקנה בסמוך.

³² שם ד"ה אחד מצרא.

³³ ל"ב: סוד"ה פשיטא חלק בכור.

³⁴ ולא משום שכופין על מידת סדום, שהרי אין הלכה כרבה.

כאילו הם שותפים בשדה וכרם. וכמו ששניים שותפים בשתי שפחות, שהאחת יודעת לאפות והאחת יודעת לתפור, אין חולקים זו כנגד זו³⁵ – כך גם בשתי שדות שכל אחת עומדת על נגר אחר. רב יוסף מסכים לרבה שדין חלוקה הוא שדה כנגד שדה, אך כאשר החפצים שונים בשימושם – חולקים בכל חפץ וחפץ. וכעת נסביר, שמה שאמר רבה שיש כאן מידת סדום לחלוק בכל שדה ושדה זה כנגד הסברה של "זמנין דהאי מדויל והאי לא מדויל". אומר רבה, שלדון שתי שדות על שני נגרים כשדה וכרם משום 'זמנין' שייבש – זוהי מידת סדום, כיון שזאת מציאות מסופקת וקלושה. טענה מעין זו היא 'סדומית'. אך הדבר דחוק, שהרי רב יוסף הוא המתייחס לדינו של רבה ולא להיפך. ויותר מכך, הרי רב יוסף **מתקיף** לרבה; הוא לא בא רק לומר דעה אחרת, אלא להקשות על רבה. ובכלל קשה, שהרי כל הסברנו ניחא לשיטות דס"ל שחולקים שדה כנגד שדה³⁶, אך לשיטת הרשב"א עצמו – הסובר שחולקים בכל שדה ושדה – כיצד נתרץ?

ונראה לומר, שכל מה שהצרכנו שתקדם מצרנותו לחלוקתו על מנת לומר ש'כופין', הוא כאשר באים ליתן לו **שדה מסוימת**, ולשם כך צריך להפקיע זכות האחרים בה קודם שתגיע לידם. אך ב"יתרתי ארעתא אחד נגרא" (=המקרה השני), איננו באים לכפות ליתן שדה מסוימת, וממילא אין צורך בקדימת מצרנותו. קדימת מצרנותו נצרכת על מנת להקנות זכויות בשדה, כפי שביררנו לעיל, וזאת כאשר דנים בשדה מסוימת. במקרה השני, כל דין 'כופין' בא לעקור דין 'חלוקה בכל שדה'. בא לעקור את **מקור הדין**³⁷ של אופן החלוקה, ולא בא לעקור את **הזכויות** בשדה, שהן כבר פועל יוצא של מקור הדין. במקרה הראשון עוסקים בנטילת הזכויות בגוף שדה זו, ואילו במקרה השני איננו עוסקים בהפקעת הזכויות שיש לשותפו בחצי השדה, שהרי לא מדובר בשדה מסוימת!

עיקר הדין בחלוקת השדה הוא גורל ולא דין 'כופין'

אמנם העליות חולק על כל הטעם של קדמה מצרנותו לחלוקתו, וזה לשונו³⁸: "ואין טעם לזה, דכיון דטעמא דרבה לאו מעיקרא דדינא, אלא משום דכופין על מידת סדום, איזה עשיית ישר וטוב יש בזו יותר מבזו?"

כיון שמידת סדום היא לא לתת לשותפו במיצר אחד, מה זה משנה אם קדמה מצרנותו אם לאו? היש בזה פחות 'טוב וישר' מבזו?

העליות מבין באופן אחר את משמעותו של המושג 'כופין על מידת סדום'. אין הוא סובר ש'כופין' הוא עיקר דין חלוקה, אלא שזהו דין מעבר לו. עיקר הדין נשאר בגורל וזכות זו קיימת בידם של האחים, ובכל זאת, משום "עשיית ישר וטוב"³⁸ – כופין ליתן לבר המצרא את השדה הסמוכה לו. ואכן, העליות משווה דין 'כופין על מידת סדום' לדין של "ועשית הישר והטוב" של בר מצרא בשדה שכנו³⁹, אלא שמחלק "דהתם (=בדין 'ועשית' של בר מצרא) הוא **זלית ליה ללוקח מידי** בהאי ארעא ואין לו להפך בה, אחר שהיא על מיצר חבירו, אבל כאן הרי אומרים לו **לוותר** את דינו"⁴⁰.

שוב אנו רואים, כי לעליות דין 'כופין' הוא על מה **שיש** לאחים, על הזכות שכבר יש להם מצד עיקר הדין, וכופין הוא מעבר לעיקר הדין.

דין 'כופין' הוא דין במעשה החלוקה

³⁵ "ג:

³⁶ כפי שהבאנו לעיל ברשב"ם.

³⁷ ובעניין מקור הדין מובא ביד רמ"ה, שהטעם לחלוקה בכל שדה הוא משום שאף קודם חלוקה היו שותפים בשדות מפוזרות.

³⁸ "ב: ד"ה מתקיף לה ר' יוסף (עמ' נ"ג-א).

³⁹ ואצלנו מדובר בבר מצרא לשדה השותפות.

⁴⁰ שם ד"ה ההוא גברא.

אולם אין להבין בשיטה זו ש'כופין' זהו פסק של לפני משורת הדין, כפי שהסברנו לעיל בשיטת הריצב"א, שהרי העליות גם הוא שואל על רבה מדוע נצרך פסוק בבכור והרי יש דין 'כופין', ואם כן סובר שדין 'כופין' הוא מדאורייתא ובזה לא שייך לפני משורת הדין⁴¹.

אלא יש כאן דרך נוספת בהגדרת דין 'כופין' על מידת סדום'. 'כופין' הוא דין תורה העוסק **במעשה** החלוקה. לא בקניין בגוף הקרקע אלא רק במעשה של החלוקה. עיקר הדין הוא גורל – זה מצד זכות היכולת הקניינית בגוף השדה – אך כשבאים למעשה החלוקה אומרת התורה שלא יתקיים מעשה חלוקה באופן זה משום 'מידת סדום'. וזו כוונת דבריו של העליות "דטעמא דרבה לאו מעיקרא דדינא"; כוונתו היא שאין זה מצד הזכויות בשדה, אלא מצד מעשה החלוקה.

זאת לא שיטת הריצב"א של כפיה על **האדם הנותן**, בין ברצונו בין שלא ברצונו, אלא כפיה על מעשה של חלוקה כזו שלא מצד מי שעושה אותה.

ואם תאמר, הרי לפי העליות דין 'כופין' לוקח מהאחים לכתחילה מה ששייך להם, והרי אין אומרים 'זה נהנה וזה לא חסר' אלא לפטור מתשלומים, ולא שיכול לקחת לכתחילה⁴². הניחא לפי הרשב"א, ש'כופין' מפקיע הזכויות קודם שבאו לידם, אך לעליות אין זה כך? יש לומר, שלעליות אה"נ – מצד הכלל 'זה נהנה' לא היינו כופים, אך הוא סובר ש'מידת סדום' אינה משום 'זה נהנה וזה לא חסר' וכלל לא הזכירו בדבריו⁴³.

וכן לא קשיא מידי מדוע אין כופין סתם אדם להחליף שדהו עם חברו בכדי שתגיע לו על מיצר אחד, שהרי דין 'כופין' זה דין מהתורה דווקא על מעשה של חלוקה. לפי השיטה ש'כופין' זה מצד טוב האדם קשיא, מה לי שדה שותפות מה לי שדה חברו⁴⁴, אך כאן זה 'כופין' מצד החלוקה ולא בשאר דברים. יתכן אם כן לומר נפק"מ בין שיטת הרשב"א לעליות, במקרה שכבר חלקו בטעות: לשיטת הרשב"א החלוקה בטלה, שהרי אין להם זכות להפיל גורל על שדה זו, ולעומת זאת לעליות – כיון שמה שנאסר זה מעשה החלוקה, וזו כבר נעשתה בטעות, לא יבטלו מה שנטל כל אחד מצד עיקר הזכויות של הגורל.

נראה שדעת הגאונים לגבי מצב שבו אין האחים אומרים 'מעלין', נובעת מהבנתם כשיטת העליות.

ההלכה היא כרב יוסף החולק על רבה וסובר שאין אומרים 'כופין' על מידת סדום' אלא יכולים האחים לומר "מעלין ליה עלויא כי נכסי דבי בר מריון". סוברים הגאונים, שלרב יוסף במקרה שאינם עושים 'מעלין', הדין הוא שיטול בסמוך, משום 'כופין' על מידת סדום'. דהיינו, גם לרב יוסף יש כאן מידת סדום כרבה, אלא שיש להם זכות לעשות עילוי.

דין זה יכול להתקיים רק מתוך הבנה שאין דין 'מידת סדום' מפקיע זכותם בקרקע, שאלי"כ מה הם מעלין? הרי אין זו זכותם. אם כן משמע לשיטתם ש'כופין' הוא במעשה החלוקה או בהנהגת האדם, שאז אם מעלין זכאין לכך ואם לאו מודה רב יוסף לרבה דכופין⁴⁵.

סיכום

ביררנו שיש ג' הבנות במשמעות המושג 'כופין' על מידת סדום':

⁴¹ עיי' תחילת מאמרנו.

⁴² ומשום כך סובר הריצב"א שכל דין זה הוא רק **מדרבנן** ולא מן התורה.

⁴³ רואים בדעת רב יוסף דלא אתי עלה משום שהם כן חסרים, כמו שהסבירו הרבה ראשונים, אלא טוענים "מאשר לנו אתה רוצה ליהנות..." וכן "אין לנו לוותר את שלנו חנם". עליות דרבנו יונה ד"ה מתקיף לה רב יוסף. כלומר, הטענה אינה מצד שיש להם חסרון אלא מצד שזה שייך להם ואינם מוותרים בחינם.

⁴⁴ כשאינו נפסד בכך מידי, כאמור.

⁴⁵ אך למרות זאת סובר העליות, שאף אם אינם מעלין אין כופין אותם על מידת סדום אלא יחלקו בגורל.

- א.** הנהגה **לפנים משורת הדין** מדרבנן. תקנה על התנהגות האדם להיות מוסרי; יתכן שצריך את היענותו לכך בסוף עקב הכפיה, ויתכן שאף בעל כורחו [הריצב"א והרשב"ש].
- ב.** זהו **עיקר הדין** שנקבע על ידי חכמים מסברא של חוסר מוסריות, שבנידון דידן – דינא דבר מצרא – זוהי סברא דאורייתאית. חכמים מתוקף סברת 'זה נהנה וזה לא חסר' פסקו שיפקע דין הגורל בשדה הסמוכה ותיפול הקרקע ירושה לידיהם באופן שכשיחלקו אין להם זכות בשדה הסמוכה למצרן. עיקר הדין הוחלף מגורל לנתינה למצרן [הרשב"א].
- ג.** עיקר הדין מהתורה **למעשה** שיעשה בצורה מוסרית, ואע"פ שכללי התורה **בעיקרון** אינם מולידים כאלו מעשים. עיקר הדין נשאר בגורל ולאחים זכות להגריל גם את השדה הסמוכה למצרן, אלא שמהתורה פסקו **שלא יבצעו מעשה חלוקה** באופן כזה שאין המצרן מקבל בסמוך לו, כי זה סדומי. מעשה החלוקה צריך להיעשות בגדרים הוגנים וישרים למרות עיקר הדין [עליות].